

Redefinition of Dimensions and Qualities of the Garden Alley as a Pattern in Iranian Villages and Cities

Asghar Molaei¹*

1- Assistant Professor, Islamic Art University of Tabriz, Tabriz, Iran

(*Corresponding Author Email: A.molaei@tabriziau.ac.ir)

Introduction:

The garden alley is popular, poetic, and full of natural and literary feelings that has a prominent place in poetry and literature. Alleyways in traditional architecture and urban gardens are also considered authentic patterns, beautiful, artistic, poetic, and relaxing spaces. The pattern in the present era has been replaced by non-western and western-style urban architecture and decay. In traditional Iranian cities, most residential contexts had gardens that transformed residential textures into neighborhood gardens or a combination of buildings and green areas.

Methodology:

The purpose of the present study was to investigate the garden alley as a model of urban design in Iranian cities. In this regard, the most important question of this article is: What is the position of garden alleys in the design of local and urban contexts in Iran? The research method used in this research is historical-analytical with a logical reasoning approach based on documentary study methods. Library and case studies have also been carried out.

Discussion:

Evaluation criteria can be considered in the mentioned design with slight changes. These changes are limited to adding a literary component and separating function into two components: land use and activity, and access and movement. Therefore, the dimensions of the present research are historical, literary, spatial-physical, semantic, environmental, objective, mental, access, movement, use, activity, cultural, social, and spiritual-psychological perspectives. The resulting conceptual framework can be used to evaluate case studies from the perspective of users and clients. According to the results of the analysis of questionnaires and research surveys, the Sardrood Garden Alley had a high average score in terms of environmental quality. The average score of the respondents on the human and environmental qualities of the garden alleys was between 90% and 100%. This evaluation indicated the high human and environmental qualities in the garden alley pattern and showed the satisfaction of users in various human and environmental dimensions.

Conclusion:

The results of the present study indicated that garden alleys in the traditional Iranian architecture and urban design have been integral parts of the urban texture which are still considered as a part of many rural and urban contexts. The artificial texture of the villages and towns has been gradually established through garden alleys to the texture of the gardens and fields. With a humane, literary, and nature-based approach to the spaces of villages, towns, and cities, we can help to institutionalize the pattern of garden alleys through planning and designing strategies. These include: preserving the natural heritage of the gardens and the alleyways of the garden, observing privacy and ownership, streamlining the gardens with a catering garden pattern, urban design of the alleyways, creativity in the design of the garden alley, and anticipating the garden alley in urban recreation.

Keywords: Garden Alley, Poetic Urban Space, Poetry and Literature, Pattern, Iranian Village and City.

References:

- Alavi, S. A., Ghasemi, A., & Ahmadabadi, A. (2013). Spatial Evaluation and Analysis of Urban Parks per Case Study of Tehran Region 6. *Journal of Spatial Planning and Planning*, 17(1), 127-150.
- Ardalan, N., & Bakhtiar, L. (2011). *Sense of Unity*. Translated by Vandad Jalili. First Edition. Tehran: The Scientific Research Institute of Architecture.
- Behzadfar, M. (2009). *Urban Design in Practice: Basic Structural Guide*. Master Thesis Department of Urban Planning, Faculty of Architecture and Urban Planning, Iran University of Science and Technology.
- Carmona, M. (2012). *Public Places of Urban Spaces of Different Dimensions of Urban Design*. Translated by Fariba Gharaei. Second Edition. Tehran: Tehran University of Arts Publication.
- Cultural Heritage Law (1987). *Law on the Establishment of the Cultural Heritage Organization*. Tehran: The Cultural Heritage Organization.
- Dargahi, H. (2018). *Alley of Paradise Gardens*. First Edition. Qom: Shams Al-Dhahi Cultural Institute Publication.
- Dehdashti, A., & Mahyar Navabi, Y. (1984). *Research in the Pahlavi Text of Little Cyrus, Great Cyrus*. First Edition. Tehran: Forouhar Publication.
- Dehghanpour Hanzaei, M., & Pourahmadi Laleh, V. (2017). Components Affecting Visual Perception in the Landscape of Garden Roads Neighborhoods, a Case Study of Garden Alleys in Chah Qibla Neighborhood of Yazd. *The First International Conference on Urban and Suburban Roads with a Localization Approach, Tehran, Iran University of Science and Technology*.
- Dekhoda, A. (1996). *Dekhoda Persian Culture*. First Edition. Tehran: Amrikabir Publication.

- Fatah Nejat, Y. (2018). *Aesthetics of Contemporary Iranian Poetry Sohrab Sepehri, Traveler of Garden Erfan Alley*. Retrieved from: <http://www.kermanemrooz.com/pdfs/newspaper-4-2872-.pdf>, October 6,
- Ghasemi Shahmirzadi, A. (2000). *Shahmirzad Shenasi*. First Edition. Tehran: Morshed Publication.
- Guardian Council (1979). *Constitution of the Islamic Republic of Iran*. Tehran: Guardian Council of the Constitution.
- Ibn Sina (n.d). *Ibn Sina's Treatises*. First Edition. Qom: Bidar Publication.
- Islami Nodooshan, M. A. (2010). *Unwritten Writings*. First Edition. Tehran: Yazda Publication.
- Javadi Amoli, A. (2005). *Monotheism in the Quran*. Second Edition. Qom: Publishing Prisoners.
- Junidi, F. (2010). *World Law in Ancient Iran*. Third Edition. Tehran: Neishapour Foundation Publication.
- Junidi, F. (2012). *Life and Migration of Aryans Based on Iranian Speeches*. Sixth Edition. Tehran: Neishapour Foundation Publication.
- Junidi, F. (Ed.) (2009). *Shahnameh of Ferdowsi*. Tehran: Neishapour Foundation Publication.
- Kaviani Rad, M., & Qarabegi, M. (2016). Explaining the Relationship between 'Ecology' and 'Democracy' in Poststructuralist Theory. *Journal of Planning and Spatial Planning*, 20(2), 273-295.
- Kolahchian, F., & Heidarinia, S. N. (2013). The Image of Nature in Rumi's Lyric Poems. *Quarterly Journal of Mysticism in Persian Literature*, 71-92.
- Law on Conservation of Agricultural Lands and Gardens (1995). *Law on Conservation of Agricultural Lands and Gardens*. Tehran: Research Center of the Islamic Consultative Assembly.
- Law on Conservation of Agricultural Lands and Gardens (2006). *Amendment of the Law on Preservation of Use of Agricultural Lands and Gardens*. Tehran: Research Center of the Islamic Consultative Assembly.
- Law on Environmental Protection and Improvement (1974). *Environmental Protection and Improvement Law*. Tehran: Environmental Protection Organization.
- Masoudi, A. (2009). *Recognition of the Persian Garden with Gha Shazdeh*. First Edition. Tehran: Space Scientific and Cultural Institute.
- Moshiri, F. (2013). *Poetry Divan*. (n.p).
- Rahi Moayeri, M. H. (2012). *Collection of Poems by Rahi Moayeri*. Fifth Edition. Tehran: Negah Publication.
- Rashed Mohassel, M. T. (2006). *Sperm Birth Defects*. Second Edition. Tehran: Institute of Humanities and Cultural Studies.
- Saeb Tabrizi, M. A. (2017). *Saeb Tabriz Poetry Divan*. Eighth Edition. Tehran: Negah Publication.

- Salemi, M., Jozi, S. A., Malmasi, S., & Rezaian, S. (2019). Location-Based Planning as a New Approach to Nature Tourism (Case Study: Karkheh Protected Area in the North). *Journal of Spatial Planning and Planning*, 23(2), 31-50.
- Shafiee Kadkani, M. R. (1987). *Images of Imagination in Persian Poetry*. Third Edition. Agah Publication.
- Shafiee Kadkani, M. R. (2010). *In the Alley of Gardens of Neshabour*. Fifteenth Edition. Tehran: Sokhan Publication.
- Shafiee Kadkani, M. R. (2010). *In the Alley of the Gardens of Nashabour*. Fifteenth Edition. Tehran: Nashr-e Sokhan Publication.
- Shahcheraghi, A. (2011). *Campus Paradigms Introduction to Recognition and Reconstruction of the Persian Garden*. Second Edition. Tehran: Tehran University Jihad Publication.
- Shahriar, M. H. B. (2007). *Divan Shahriyar*. Tehran: Negah Publication.
- Vahidi, H. (1980). *Gathas of Zoroastrian Minoan Poems*. First Edition. Tehran: Amir Kabir Publication.

بازشناسی ابعاد و کیفیت‌های کوچه‌باغ

به‌عنوان الگویی بومی در روستاها و شهرهای ایران

اصغر مولائی*، استادیار دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران

A.molaei@tabriziau.ac.ir

چکیده

مقدمه

کوچه‌باغ، مکانی خاطره‌انگیز، شاعرانه و فضایی روح‌نواز و یادآور باغ‌ها و کوچه‌های زیباست؛ همچنین در حوزه شعر و ادب، مفهومی آشنا و در معماری و شهرسازی سنتی، الگویی اصیل، فضایی زیبا، هنری و آرامش‌بخش محسوب می‌شود؛ الگویی که در دوره حاضر سبک‌های معماری و شهرسازی غریب‌بومی و غربی جایگزین آن شده و در حال زوال است. مسئله پژوهش حاضر، بی‌توجهی به باغ‌ها و فراموشی الگوی کوچه‌باغ‌ها در فرایند تحول بافت‌های مسکونی شهرها و روستاهای ایران در گذر زمان است. توجه به این امر در دوره کنونی از تخریب و نابودی باغ‌ها و کوچه‌باغ‌های موجود پیشگیری می‌کند؛ چنانچه بعضی از محله‌ها، شهرها و روستاهای ایران در حال حاضر از باغ‌ها و کوچه‌باغ‌های ارزشمندی برخوردارند که بازشناسی، حفاظت و توجه به آنها برای تعمیق این الگوی ایرانی مؤثر است.

هدف و روش پژوهش

بنابراین هدف اصلی این پژوهش، تبیین جایگاه کوچه‌باغ در شعر و ادب و معماری و شهرسازی ایرانی و ارتباط بین آنهاست. در این زمینه، مهم‌ترین پرسش مقاله این است که جایگاه کوچه‌باغ‌ها در طراحی بافت‌های محلی و شهری ایران چیست. روش پژوهش، تاریخی-تحلیلی با رویکرد کیفی و کمی است که با شیوه‌های مطالعه اسنادی، کتابخانه‌ای و بررسی نمونه‌های موردی و توزیع پرسش‌نامه و تحلیل‌های آماری انجام شد.

یافته‌های پژوهش

نتایج پژوهش نشان می‌دهد کوچه‌باغ‌ها در سنت معماری و شهرسازی سنتی ایران، بخشی جدایی‌ناپذیر از بافت‌های شهری بوده‌اند و هنوز هم بخشی از ارکان بافت‌های روستایی و شهری محسوب می‌شوند؛ چنانکه بافت مصنوع روستاها و شهرها با کوچه‌باغ‌ها به‌طور تدریجی به بافت باغ‌ها و مزارع متصل شده است. بررسی نمونه‌های موردی کوچه‌باغ‌های سردرود با پرسش در قالب طیف لیکرت از مراجعان و کاربران نشان‌دهنده آن است که کیفیاتی چون هویت و اصالت، سرزندگی، آرامش، زیبایی، دسترسی مطلوب و تعلق خاطر بیشترین امتیاز را دارند.

نتیجه‌گیری

کوچه‌باغ از دوره‌های گذشته جایگاهی مهم در ادبیات و هنر معماری و شهرسازی ایران داشته و مکانی برای بروز احساسات انسانی و عاطفی بوده است. استفاده از کوچه‌باغ در شعر و ادبیات ایرانی، برای بیان فضایی آرمانی و عرفانی بوده و همچنین برای توصیف فضای عاشقانه شاعران و سرایندگان استفاده شده است. نگرش انسانی و ادبی و طبیعت‌محور به فضاهای شهری در روستاها و شهرها به احیای الگوی گمشده کوچه‌باغ و آفرینش فضاهای شهری آرامش‌بخش کمک می‌کند. در این زمینه راهبردهای حفاظت از میراث طبیعی باغ‌ها و کوچه‌باغ‌ها، رعایت حریم و مالکیت، کارآمدسازی باغ‌ها با الگوی باغ‌پذیری، طراحی شهری کوچه‌باغ‌ها، خلاقیت در طراحی کوچه‌باغ و پیش‌بینی کوچه‌باغ در بازآفرینی شهری پیشنهاد می‌شود.

واژه‌های کلیدی: کوچه‌باغ، فضای شهری شاعرانه، شعر و ادبیات، الگو، روستاها و شهرهای ایران

۱. مقدمه

طبیعت، یکی از موضوعات و مفاهیم مهم در هنر و ادب ایرانی است. این مفهوم در متون نظم و نثر فارسی، سفرنامه‌ها، مناجات‌نامه‌ها، قصه‌ها و داستان‌ها و ادبیات عامیانه تجلی یافته است. طبیعت در تصویرسازی ادبی و گرایش به آن در سروده‌های شاعران به طور خواسته و ناخواسته نمایان شده و اندیشیدن درباره آن، در حقیقت اندیشیدن درباره خویشتن و تمایلات انسانی است (کلاه‌چیان و حیدری‌نیا، ۱۳۹۲: ۷۲). سرودن شعر درباره طبیعت در همه زمان‌ها مورد توجه شاعران بوده است؛ اگرچه نوع آن با توجه به ذوق شاعران متفاوت بوده است (شفیعی کدکنی، ۱۳۶۶: ۳۱۸)؛ برای نمونه در غزلیات مولانا، اشکال متنوع طبیعی از قبیل باغ‌ها، گیاهان و آب در تصویرسازی عرفانی مورد توجه بسیار بوده است (کلاه‌چیان و حیدری‌نیا، ۱۳۹۲: ۷۱).

در دوران گذشته در بافت بیشتر شهرها و محله‌های ایران، باغ‌ها و پهنه‌های سبز جایگاه ویژه‌ای داشته‌اند. این باغ‌ها، کارکردی اقتصادی شامل تولید میوه و سبزیجات و درآمد اقتصادی و کارکردی زیست‌محیطی به‌مثابه ریه تنفسی شهر و محله‌ها داشته‌اند؛ علاوه بر این کوچه‌هایی از هم‌جواری با باغ‌ها پدید می‌آمد که حیات عمومی ساکنان با آن عجین بوده است. ساکنان محله با عبور از این کوچه‌ها احساس آسایش و آرامش می‌کرده‌اند و به محله خویشتن تعلق خاطر عمیق داشته‌اند. همان‌طور که در سروده‌های برخی از شاعران از قبیل فریدون مشیری قابل ملاحظه است، بعضی از این کوچه‌ها، محلی برای تجلی احساسات شاعرانه و قرارهای عاشقانه بوده است؛ در ادبیات فارسی اشعار بسیاری با اشاره مستقیم و غیرمستقیم به کوچه‌باغ‌ها سروده شده است.

تغییرات زیست‌محیطی و کاهش تنوع زیستی نسبت به فعالیت‌های انسانی در قرن اخیر در حال افزایش است (سالمی و همکاران، ۱۳۹۸: ۳۲)؛ اما در دوره حاضر تخریب باغ‌ها، ساخت‌وسازهای وسیع و نگاه اقتصادی به باغ‌های محلی و شهری موجب از بین رفتن باغ‌ها و در نتیجه کوچه‌باغ‌ها شده است. در نتیجه این روند سوداگری‌ها، الگوی بافت محله‌ها تغییر یافته است و به جای باغ‌ها، برج‌های مسکونی و به جای کوچه‌باغ‌ها، مسیرهایی بی‌روح ایجاد شده‌اند؛ احساسات شاعرانه و آسایش و آرامش جای خود را به عبور سریع خودروهایی شخصی، تردد غریبه‌ها و الگوی بیگانه سکونت و تردد داده است؛ بنابراین مهم‌ترین مسئله پژوهش حاضر، بی‌توجهی به باغ‌ها و فراموشی الگوی کوچه‌باغ‌ها در فرایند تحول بافت‌های مسکونی شهرها و روستاهای ایران در گذر زمان است. توجه به این امر در حال حاضر از تخریب و نابودی باغ‌ها و کوچه‌باغ‌های موجود پیشگیری می‌کند. بعضی از محله‌ها، شهرها و روستاهای ایران در حال حاضر از باغ‌ها و کوچه‌باغ‌های ارزشمندی برخوردارند که بازشناسی و حفاظت از آنها برای تعمیق این الگوی ایرانی مؤثر است.

۲. اهداف، روش و فرایند پژوهش

هدف این پژوهش، واکاوی کوچه‌باغ به‌مثابه الگوی طراحی شهری شهرهای ایرانی است. در این زمینه، مهم‌ترین پرسش این مقاله این است که جایگاه کوچه‌باغ‌ها در طراحی بافت‌های محلی و شهری ایران چیست.

روش پژوهش حاضر، تاریخی تحلیلی با رویکرد استدلال منطقی است که با شیوه‌های مطالعه اسنادی، کتابخانه‌ای و

بررسی نمونه‌های موردی انجام می‌شود. فرایند پژوهش به این صورت است که نخست مسئله پژوهش و روش پژوهش مطرح و جایگاه طبیعت در ادبیات ایرانی بررسی می‌شود؛ سپس واژه‌شناسی کوچه‌باغ با تأکید بر دوره صفوی و پس از آن، شرایط شکل‌گیری و تعریف و ضرورت وجودی کوچه‌باغ، علل اربعه و ارزش‌های کوچه‌باغ مطالعه می‌شود؛ در ادامه ابعاد احساسی، روانی و عرفانی کوچه‌باغ و پس از آن کوچه‌باغ و باغ‌محله در سنت شهرسازی ایران در قالب نمونه‌های موردی بررسی می‌شود؛ در نهایت با جمع‌بندی و نتیجه‌گیری، راهبردهایی برای حفاظت از کوچه‌باغ‌ها و توسعه الگوی کوچه‌باغ‌ها در نظام شهرسازی و معماری روستاها و شهرهای ایران ارائه خواهد شد.

شکل ۱. دیاگرام فرایند انجام پژوهش (نگارنده، ۱۳۹۹)

Figure 1. Diagram of research process (Author, 2020)

۳. چهارچوب نظری پژوهش

۱،۳. واژه‌شناسی

کوچه‌باغ، کوچه‌ای است که راهی در باغ داشته باشد یا کوچه‌ای است که راهی به باغ داشته باشد یا از کنار باغ بگذرد.

در بهاران دل به سیر کوی یارم می‌کشد کوچه باغ عاشقان چاک گریبان کسی است

(میرزا رضی دانش)

در کوچه باغ زلف، خزان را گذار نیست دل را به آن دو سلسله مشک بار بخش

(صائب)

(دهخدا، ج ۱۲، ۱۳۷۳: ۱۸۶۸۵)

کوچه‌باغ، مسیر رفت و آمدی است که دو سوی آن را دیوارهای کوتاه‌قامت خشتی و گاه‌گلی فراگرفته است و در سوی دیگر دیوارها، باغ‌هایی سرسبز قرار دارد که نمادی از معماری غنی ایرانی هستند و شاخه‌های درختان بلند باغ، دیوارهای گاه‌گلی و خشتی را مزین کرده است. کوچه‌باغ‌ها گاه بسیار تنگ و پریچ‌وخم و گاه بسیار عریض و مستقیم هستند؛ گاه در امتداد دیوارهای خشتی، روی زمین خاکی جویی پر از آب روان جاری است و گاه روی این دیوارها، درهای چوبی و سنگی زیبا نمایان می‌شوند که معمولاً راه ورود به باغ‌ها هستند. هوای لطیف، صدای گوش‌نواز پرندگان، ملودی جریان آب و فضای دل‌انگیز و روح‌نواز کوچه‌باغ‌ها، حس شعر و شاعری را در هر کسی برمی‌انگیزد و شاید همین مسئله باعث شده است تا کوچه‌باغ‌ها برای شاعران خوش‌ذوق ایرانی منبع الهام باشند. کوچه‌باغ‌ها، فضاهایی در ارتباط با باغ‌ها هستند که این ارتباط حتماً باید بصری و با شرایط زیر باشد:

≠ منظره‌ها در کوچه‌باغ‌ها بسیار متأثر از مسیر حرکت آب، نظام کاشت و ساختار هندسی بافت مربوطه است (دهقان‌پور هنزایی و پوراحمدی لاله، ۱۳۹۶: ۵)؛ بنابراین در کوچه‌باغ، وجود دید و منظر نسبی و حداقلی به باغ یا پارک الزامی است.

≠ کوچه‌باغ در مجاورت یا درون باغ یا پارکی باشد.

≠ امکان دسترسی عموم مردم و گردشگران در بیشتر اوقات شبانه‌روز به کوچه‌باغ و تردد در آن مهیا باشد.

جست‌وجوی علل وجودی یک موضوع، اهمیت و جایگاه آن را از نظر چیرایی، چرایی و چگونگی مشخص می‌کند. ابن‌سینا در توصیف علل اربعه معتقد است: «[علت] سببی یا داخل در قوام و وجود معلول است یا خارج از وجود معلول است. اینکه داخل در وجود معلول است یا جزء بالقوه است که همان ماده است یا جزء بالفعل است که آن را صورت می‌داند. حال اگر علت شی خارج از وجود معلول باشد، دو فرض بیشتر ندارد؛ یا معلول وجودش از او ایجاد شده که فاعل است یا معلول به دلیل آن متحقق شده که همان غایت است» (ابن‌سینا، ۱۴۰۰: ۲۴۴).

برای روشن‌شدن ضرورت وجودی کوچه‌باغ‌ها و شناخت سبب، ماده، صورت، فاعل و غایت آن باید علل اربعه آن را بررسی کرد. از دیدگاه آیت الله جوادی آملی نظم موجود در هستی در چهار بخش مطرح است: نظم فاعلی، نظم درونی، نظم بیرونی و نظم غایی (جوادی آملی، ۱۳۸۴: ۱۰۶-۱۱۲).

جدول ۱. علل اربعه کوچه‌باغ‌ها (نگارنده، ۱۳۹۹)

Table 1. Four causes of Bagh alley (Author, 2020)

ویژگی‌های کوچه‌باغ	توضیح علل اربعه	علل اربعه
سرسبزی، سبزی‌نگی، طبیعی،	کوچه و باغی که با هم یا مجاور یکدیگر درهم آمیخته‌اند.	مادی
عرفانی، شاعرانگی، زیبایی، آرامش،	مسیر محلی سرسبز و شاعرانه؛ معبر سرسبز ساکنان محله، کوچه و باغ	صوری
رویدادهای عاشقانه، تفریح و تفرج	سازنده، مالک و باغبان باغ، معمار و سازندگان محله و عوامل تصمیم‌گیرنده	فاعلی
	زندگی خصوصی و عمومی، آرامش، عشق، زیبایی، رضایت، دلنوا بودن	غایی

۲،۳. جایگاه کیفیات محیطی در کوچه‌باغ‌ها

۱،۲،۳. ابعاد فرهنگی و ادبی

در شاهنامه فردوسی، ایجاد تمدن با جمشید، پسر تهمورث دیوبند، آغاز می‌شود. یکی از کارهای وی، تقسیم‌بندی اجتماعی است؛ برای ایجاد نظم در کارها، باید هرکسی در حرفه متناسب با خود برقرار بماند؛ از جمله آنکه کارهای ساختمان‌سازی به دیوان واگذار می‌شود. اینان هستند که در این حرفه مهارت دارند. خشت و گل و سنگ به کار می‌برند و دیوار برمی‌افزایند. چرا دیوان؟ زیرا در اعتقاد باستانی، باور بر آن بوده که هرگونه مداخله و تغییر در کار طبیعت، عملی ضد ایزدی است. اگر بشر بخواهد از روال طبیعی خارج شود و به تصنع دست بزند، به طبیعت تجاوز کرده است و این پسند خدایان نیست (اسلامی ندوشن، ۱۳۸۸: ۸۰-۸۱).

احساسات انسانی معطوف به طبیعت جایگاهی والا در نظم و نثر فارسی دارد. باغ‌ها که از مهم‌ترین مکان‌های کار، فعالیت و حیات مردم به ویژه در دوران گذشته محسوب می‌شده‌اند، نقشی ویژه در تجلی این احساسات ناب انسانی داشته‌اند. بسیاری از نامداران عرصه علم، فرهنگ، ادب و هنر در دوره‌های رشد و آموزش خود با باغ‌ها و فضاهای طبیعی در ارتباط بوده‌اند؛ در واقع بهره‌گیری از فضاهای طبیعی و باغ‌ها به مثابه محل زندگی و تفکر در دستیابی بسیاری از آنها به اهداف عالی علمی، هنری و ادبی بی‌تأثیر نبوده است؛ البته تأثیرات زمینه و فضای طبیعی در رشد و تعالی نامداران علمی، ادبی و هنری به معنای جبرگرایی محیطی نیست؛ بلکه مقصود تأثیرات مثبت فضای طبیعی و زیستی در آرامش‌بخشی و فراهم کردن بستری مناسب در کنار سایر مؤلفه‌های تعالی انسانی است.

احساسات معطوف به مکان همچون شادی، طراوت، شادابی، حس شاعرانگی، عشق، شیرینی، آرامش و دل‌انگیزی از جمله احساسات نابی است که در باغ‌ها و کوچه‌باغ‌ها متجلی می‌شود. کوچه‌باغ‌ها بیشتر به مثابه مکان‌هایی خاطره‌انگیز برای قرارهای عاشقانه، قدم‌زدن و گذران اوقات فراغت استفاده می‌شده‌اند. در اشعار مختلفی به این کارکرد کوچه‌باغ‌ها و بروز احساسات لطیف انسانی در آنها اشاره شده است:

محمدحسین بهجت تبریزی (شهریار) در غزلی با استفاده از فضای احساسی باغ‌های شمیران به مثابه مکانی خاطره‌انگیز برای قرارهای عاشقانه با معشوقه‌اش، حالات روحی خویش را این‌گونه توصیف کرده است:

دل شب است و به شمران سراغ باغ تو گیرم	گه از زمین و گه از آسمان سراغ تو گیرم
به جای آب روان نیستم دریغ که در جوی	به سر بغلطم و در پیش راه باغ تو گیرم
نه لاله‌ام که برویم به طرف باغ تو لیکن	به دل چو لاله به هر نوبهار داغ تو گیرم
به بام قصر بیا و چراغ چهره بیفروز	که راه باغ تو در پرتو چراغ تو گیرم

(شهریار، ۱۳۸۶: ۱۲۷)

صائب تبریزی در غزل‌هایش با تشبیه کوچه‌باغ به زلف معشوق، حس خوشایند و شیرین تماشای گیسوان یار را همچون نظاره پیچ‌وخم کوچه‌باغ‌ها بیان می‌کند:

به سیر کوچه‌باغ خلد اگر اقبال فرماید عبیر پیرهن سازند حوران خاک راهش را

(صائب تبریزی، ۱۳۹۶: ۱۹۲)

از خیابان بهشتم خار در دل می‌خلد

کوچه‌باغ زلف را آب و هوای دیگر است

(صائب تبریزی، ۱۳۹۶: ۴۹۰)

تا به سیر کوچه‌باغ زلف خوبان راه برد

یک نفس در سینه دل آرام نتوانست کرد

(صائب تبریزی، ۱۳۹۶: ۱۱۵۶)

وی در غزلی دیگر، کوچه‌باغ را به مسیری آسمانی مزین به ستاره‌ها تشبیه کرده است:

بخیه زخم نمایان من از اشک من است

از کواکب کوچه‌باغ کهکشان پر گل شود

چاردیوار قفس از نغمه رنگین من

در بهاران چون حریم گلستان پر گل شود

(صائب تبریزی، ۱۳۹۶: ۱۳۰۳)

صائب تبریزی در غزل‌هایی برای بیان ارزش و اهمیت حضور یار، کوچه‌باغ را در ارتباط با بهشت و خلد می‌داند:

به کوچه‌باغ بهشتم ز کوی او مبرید

که وانمی‌شودم دل ز رهگذار دگر

(صائب تبریزی، ۱۳۹۶: ۲۲۶۶)

در کوچه‌باغ خلد خزان را گذار نیست

دل را به آن دو سلسله مشکبار بخش

(صائب تبریزی، ۱۳۹۶: ۲۴۳۳)

رهی معیری در غزل سنگریزه، کوچه‌باغ را فضایی شادی‌بخش و پر از اشتیاق برای توصیف شیرینی‌های گذران اوقات با یار توصیف کرده است. معیری در این ابیات، پیچ‌وخم کوچه‌باغ‌های کوهپایه را فضایی مناسب برای عشق‌بازی و عشوه‌گری دانسته است:

روزی به کوهپایه من و سروناز من

بودیم ره‌سپر به خم کوچه‌باغ‌ها

این سو روان به شادی و آن سو دوان به شوق

لبریز کرده از می‌عشرت اباغ‌ها

ناگاه چون پری‌زدگان، آن پری فتاد

وز درد پا ز پویه و بازیگری فتاد

(رهی معیری، ۱۳۹۱: ۳۰۹)

فریدون مشیری در ابیاتی با اشاره به کوچه‌باغ به مثابه فضایی ذهنی و خاطره‌انگیز، عالم پندار و آرزوهای خویش را توصیف کرده است:

من با سمند سرکش و جادویی شراب/ تا بیکران عالم پندار رفته‌ام/ تا کوچه‌باغ خاطره‌های گریزیا/ تا شهر یادها...

(فریدون مشیری، ۱۳۹۲: ۱۲۹)

محمدرضا شفیعی کدکنی در کتابی با عنوان *در کوچه‌باغ‌های نشابور* با لحنی ادبی به وضعیت تاریک سیاسی و

آزادی بیان در دوره پهلوی اشاره کرده است:

در کوچه‌باغ‌های نشابور/ مستان نیم‌شب به ترنم/ آوازهای سرخ تو را/ باز ترجیع‌وار زمزمه کردند/ نامت هنوز ورد
زبان‌هاست

(شفیعی کدکنی، ۱۳۸۹: ۴)

در شعری دیگر:

وقتی که فصل پنجم این سال آغاز شد/ دیوارهای واهمه خواهد ریخت/ و کوچه‌باغ‌های نشابور/ سرشار از ترنم
مجنون خواهد شد/ مجنون بی‌قلاده و زنجیر

(شفیعی کدکنی، ۱۳۸۹: ۵)

شفیعی کدکنی در کتاب *در کوچه‌باغ‌های نشابور* با گرایشی به عرفان مثنوی معنوی از کوچه‌باغ در اشعار خود استفاده می‌کند. وی همچنین با گرایشی اجتماعی، اشعاری انتقادی با استفاده از مفهوم کوچه‌باغ منتشر می‌کند. زندان واژه‌ها را دیوار و باره بشکن/ و آواز عاشقان را/ مهمان کوچه‌ها کن/ زین بر نسیم بگذار/ تا بگذری از این بحر/ وز آن دو روزن صبح/ در کوچه باغ مستی/ باران صبحدم را/ بر شاخه‌آفاقی/ آینه‌خدا کن/ بنگر جوانه‌ها را، آن ارجمندها را/ کان تار و پود چرکین/ باغ عقیم دیروز/ اینک جوانه آورد/ بنگر به نسترن‌ها/ بر شانه‌های دیوار/ خواب بنفشگان را/ با نغمه‌ای درآمیز/ و اشراق صبحدم را/ در شعر جویباران/ از بودن و سرودن/ تفسیری آشنا کن/ بیداری زمان را/ با من بخوان به فریاد/ و مرد خواب و خفتی/ رو سر بنه به بالین تنها مرا رها کن

(شفیعی کدکنی، ۱۳۸۹: ۶)

به‌طور کلی در نظم و نثر فارسی، کوچه‌باغ در معانی و مفاهیم توصیف زلف یار، توصیف فضای ذهنی و خاطرات شیرین عاشقی، توصیف زیبایی فضای ذهنی، آرزوی فضایی شیرین و دلچسب و... به کار رفته است؛ در این زمینه ادیبان و شاعران از صنایع ادبی استعاره، ایهام و روایتگری خاطرات بهره گرفته‌اند.

کوچه‌باغ در اشعار سهراب سپهری در ارتباط با عرفان ادبی و شهودی قابل بررسی است. شعر سهراب به‌لحاظ کسب تجربه‌های شهودی، ره‌اشدن از خود و فناشدن در ذات الهی، خوانندگان زیادی در بین ایرانیان و مردمان دیگر کشورها یافته است.

از نگاهی دیگر کوچه‌باغ در ارتباط با حوزه‌عرفانی و عبادی و نیایشی بررسی می‌شود. در این نگرش تقوی و تسلیم در برابر خداوند، مهم‌ترین ابزار سیر و حرکت در کوچه‌باغ بهشت است. درگاهی (۱۳۹۷: ۲۴) در کتاب *کوچه‌باغ‌های بهشت سعادت* با تأکید بر مفاهیمی چون داشتن محبت اهل بیت علیهم‌السلام، زندگی کردن برای آنها، تسلیم خود به ایشان، در محضر و مشهد آنها زندگی کردن، انجام اعمال به نیابت آنها، توجه به نفس و... می‌نویسد: «اگر مردم می‌دانستند چه فضیلتی در معرفت خداست، هیچ‌گاه به آنچه خداوند از شکوفایی زندگانی دنیا و نعمت‌ها به دشمنان خود داده است، چشم نمی‌دوختند و دنیای آنها در نظرشان از آنچه روی آن پا می‌گذارند، پست‌تر بود و باید که از معرفت خدای جلیل و عزیز بهره‌مند شوند و به آن شادکام باشند؛ شادکامی و لذت‌بردن کسانی که پیوسته در باغ‌های بهشت با اولیای خدا به سر می‌برند.»

۲.۳.۲. ابعاد فضایی کالبدی، کارکردی، منظر عینی و زیست محیطی کوچه باغ

اکولوژی به مثابه «مفهوم»، «روش» و «نظریه» در نگرش‌های «غیرمدرن» اهمیت فزاینده‌ای یافته است. اکولوژی به مثابه «مفهوم»، بیش از هر چیز با «جغرافیا» درهم تنیده است و به سبب رویکرد تعاملی و کلاسیک جغرافیا به انسان-طبیعت، از ظرفیت‌های این دانش برای استوارسازی بنیادهای خود بهره گرفته است (کاویانی راد و قره بیگی، ۱۳۹۵: ۲۷۴). واژه توسعه پایدار نخستین بار در سال ۱۹۸۰ در گزارش انجمن بین‌المللی حفاظت از منابع طبیعی با عنوان اتحادیه جهانی حفاظت از طبیعت و منابع طبیعی به کار برده شد و گزارش آن را با عنوان *آینده مشترک ما* که گزارش براتلند نیز نامیده می‌شود، کمیسیون محیط زیست و سازمان ملل تهیه کرد (سالمی و همکاران، ۱۳۹۸: ۳۴).

شهرها پیوسته رو به گسترش هستند و هر روز بر تعداد ساکنان شهرهای بزرگ افزوده می‌شود. این گستردگی روزافزون تخریب محیط‌زیست و افزایش آلودگی‌های محیط‌زیست را در پی داشته است؛ این در حالی است که براساس اصل ۵۰ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، حفظ محیط‌زیست وظیفه عمومی تلقی می‌شود (علوی و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۲۸).

یکی از مهم‌ترین رویکردها در پژوهش‌های معماری و شهرسازی، توسعه پایدار و ایجاد بناها و شهرهای پایدار است. جست‌وجوی این مفهوم در منابع اصیل ایرانی با واژه‌های نزدیک، به تعمیق آن کمک می‌کند. فردوسی در *شاهنامه* در ابیات زیر با واژه‌های آرام، شاد، استوار و ایمن به مفاهیم طبیعی و فرهنگی توأمان اشاره کرده است:

فروزنده چون مشتری بر سپهر	همه جای شادی و آرام و مهر
(فردوسی، ۱۳۸۸: ۴۸۷)	
زمین سبز و جویی پر از آب دید	همه جای آرامش و خواب دید
(فردوسی، ۱۳۸۸: ۲۰۵)	
پرسید دیگر که بر کوهسار	یکی شارسستان یافتم استوار
(فردوسی، ۱۳۸۸: ۲۸۲۶)	
به آب خرد چشم دل را بشست	ز داندگان استواری بجست
(فردوسی، ۱۳۸۸: ۱۲۱)	

به‌طور کلی می‌توان چنین جمع‌بندی کرد که کوچه باغ‌ها از ویژگی‌ها و کیفیاتی برخوردارند و در ابعاد محیطی، احساسی و روانی، بصری، ادبی، فراغتی و تفریحی قابل بررسی هستند. این کیفیات انسانی و محیطی عبارت‌اند از:

≠ ارتقای آسایش و آرامش مردم و گردشگران؛

≠ افزایش جذابیت شهر و محله برای گردشگران؛

≠ تقویت تعلق خاطر ساکنان به محله خویش؛

≠ تجلی احساسات شاعرانه؛

≠ فراهم کردن فرصت و فضایی برای استفاده، عکاسی، مکث و تماشای مردم.

جدول ۲. کیفیات محیطی کوچه‌باغ‌ها در ابعاد مختلف (نگارنده، ۱۳۹۹)

Table 2. Environmental qualities of Bagh alleys in different dimensions (Author, 2020)

ابعاد کیفی	معیارهای ارزیابی کیفی (ارزش‌های کوچه‌باغ)	توصیف و تحلیل کیفی
تاریخی	اصالت، هویت، قدمت	باغ‌ها و کوچه‌باغ‌های قدیمی نمادی از قدمت و اصالت هستند.
ادبی	سرزندگی، سبزی‌نگی، شاعرانگی، آسایش جسم و تن و روان، آرامش‌بخشی، تجلی احساسات شاعرانه و عارفانه، نوازش روح	نمادی از فضای شاعرانه، عاشقانه، عارفانه و طبیعت
روحي روانی	آرامش، عاطفی، شاعرانه، خاطره‌انگیزی، تعلق مکانی	کوچه‌باغ‌ها آرامش و احساساتی عاطفی و شاعرانه ایجاد می‌کنند.
فرهنگی و اجتماعی	هویت، تعلق مکانی، اجتماع‌پذیری	کوچه‌باغ‌های فضای شهری با هویت و اجتماع‌پذیر محسوب می‌شوند.
ادراکی (معنایی)	خاطره‌انگیزی، نمادین، خلاقیت	کوچه‌باغ‌ها واسطه و نماد انتقال معانی و خاطرات هستند.
فضایی کالبدی	تعادل توده‌فضا؛ زیبایی، تنوع، تباین، تناسب	کوچه‌باغ‌ها تعادل توده و فضا را حفظ و تنوع و تباین فضایی ایجاد می‌کنند.
منظر عینی و ذهنی	زیبایی، چشم‌نوازی، تناسب، به‌یادماندنی‌بودن، خاطره‌انگیزی	کوچه‌باغ منظری سرسبز و چشم‌نواز و خاطراتی شاعرانه و عاطفی ایجاد می‌کند؛ همچنین در منظر رنگارنگ خزان، کوچه‌باغ‌ها فضایی شاعرانه و مملو از احساسات می‌آفرینند.
زیست‌محیطی	پایداری، سرسبزی، زیبایی، پاکیزگی، آسایش اقلیمی	باغ‌ها و کوچه‌باغ‌ها، باغ‌شهرها و باغ‌محله‌ها را ایجاد می‌کنند.
کارکردی	دسترسی مطلوب، آرامش	کوچه‌باغ، مسیری راحت و لذت‌بخش برای حرکت است.
(دسترسی و کاربری و فعالیت‌ها)	باغداری، قرارهای صمیمی، رویدادهای احساسی	کوچه‌باغ‌ها، محل قرارهای صمیمی، سکونت پایدار و رویدادهای ناب هستند.

۴. بررسی گونه‌ها و مصادیق کوچه‌باغ در روستاها و شهرهای ایران

کوچه‌باغ‌ها را می‌توان از لحاظ مقیاس، موقعیت و کارکرد گونه‌شناسی کرد؛ از لحاظ موقعیت کوچه‌باغ‌ها گونه‌های شهری، روستایی و بیرون شهری دارند. در مناطق مختلف کویری، کوهستانی، شهری و روستایی ایران انواع متنوعی از کوچه‌باغ‌ها وجود دارد. احداث باغ‌ها در داخل بافت شهری و روستایی و نیز مسیرهای منتهی به آن به شکل‌گیری کوچه‌هایی محصور با پوشش گیاهی و دیوارهای کاه‌گلی یا سنگی منجر می‌شود؛ از لحاظ شکلی هم کوچه‌باغ‌ها به انواع کوچه‌باغ‌های پارک، روستایی، شهری و بیرون شهری دسته‌بندی می‌شوند:

جدول ۳. گونه‌شناسی کوچه‌باغ‌ها از لحاظ مقیاس و موقعیت (نگارنده، ۱۳۹۹)

Table 3. Typology of Bagh alley in terms of scale and location (Author, 2020)

انواع	گونه کوچه‌باغ	ویژگی‌های فضایی کالبدی	منظر عینی و ذهنی	نمونه / مثال
کوچه‌باغ‌های پارک	مسیره‌های داخل پارک‌ها	محصور با جداره سبز پوشش گیاهی	منظر سبز، حس مکان، فضای دلگشا، روح‌نواز، شاعرانه	کوچه‌باغ‌های پارک‌های لاله، پارک شهر، پارک ارم
	مسیره‌های مجاورت پارک‌ها و باغ‌های شهری	حداقل یک جداره سبز باغ و پارک، منظر سبز	منظر سبز، حس مکان، فضای دلگشا، روح‌نواز، شاعرانه	مسیره‌ها و معابر مجاور پارک‌ها و باغ‌های شهری
کوچه‌باغ‌های روستایی	مسیره‌های داخل روستا	محصور با جداره سبز پوشش گیاهی، منظر سبز	منظر سبز، حس مکان، فضای دلگشا، روح‌نواز، شاعرانه	کوچه‌باغ‌های روستای خانه وانه فومن، کوچه‌باغ‌های روستای بزرگ کاشان
	مسیره‌های بیرون روستا	محصور با حداقل جداره سبز پوشش گیاهی، منظر سبز	منظر سبز، حس مکان، فضای دلگشا، روح‌نواز، شاعرانه	کوچه‌باغ‌های روستاهای اصفهک، نرکه
کوچه‌باغ‌های شهری	مسیره‌های داخل محله	محصور با حداقل جداره سبز پوشش گیاهی، منظر سبز	منظر سبز، حس مکان، فضای دلگشا، روح‌نواز، شاعرانه	کوچه‌های میان خانه‌باغ‌های شمال تهران در محله‌های باغ شاطر، الهیه، دربند، نیاوران، دزاشیب، گلابدره، کوچه‌باغ تبریز
	مسیره‌های داخل شهر	محصور با حداقل جداره سبز پوشش گیاهی، منظر سبز	منظر سبز، حس مکان، فضای دلگشا، روح‌نواز، شاعرانه	محور چهارباغ اصفهان، کوچه‌باغ‌های تیران و کوهان؛ قصرالدشت شیراز، کوچه‌باغ‌های محمدشهر و محلات و شهریار
کوچه‌باغ‌های بیرون‌شهری	مسیره‌های بین باغ‌ها و نخلستان‌ها	محصور با حداقل جداره سبز پوشش گیاهی، منظر سبز	منظر سبز، حس مکان، فضای دلگشا، روح‌نواز، شاعرانه	مسیره‌های بین نخلستان‌های هرمزگان، بوشهر و خوزستان
	مسیره‌های داخل جنگل‌ها	محصور با حداقل جداره سبز پوشش گیاهی، منظر سبز	منظر سبز، حس مکان، فضای دلگشا، روح‌نواز، شاعرانه	جاده عبوری از جنگل گیسوم، جاده اسالم - خلخال

کوچه باغ‌های متعدد و گوناگونی در بیشتر روستاها و شهرهای ایران وجود دارد که بعضی از آنها هنوز هم به قوت خود باقی هستند؛ از جمله کوچه‌باغ‌های شیراز، تیران و کرون، کوچه‌باغ تبریز، کوچه‌باغ‌های سمنان و... که با اشکال متنوع و منحصر به فرد به‌طور تدریجی به وجود آمده‌اند. بعضی از کوچه‌باغ‌های یادشده در زیر توصیف شده‌اند.

شکل ۲. کوچه‌باغ‌های کویری و درختان توت سمنان با جداره‌های کاه‌گلی

(<http://makanbin.net><http://shortevent.com>)

Figure 2. Bagh Alley of desert gardens and mulberry trees in Semnan with thatched walls

کوچه‌باغ تبریز

یکی از محلات قدیمی شهر تبریز بین محلات قره‌آغاج، فیروز، گجیل و آخونی است. یکی از معروف‌ترین ویژگی‌های محله قدیمی کوچه‌باغ، وجود چشمه‌های پرآب بوده است. مجاورت کوچه‌باغ با چشمه گول‌باشی موجب شده است مردم این قسمت از کوچه‌باغ را با نام «محله گول‌باشی» بشناسند.

شکل ۳. کوچه‌باغی در محله کوچه‌باغ تبریز (<http://www.naznews.ir>)

Figure 3. Garden Alley in Tabriz Garden Alley neighborhood

کوچه‌باغ‌های کن

تهران تا دوره قاجار شهری خوش آب‌وهوا و سرسبز بود؛ اما امروزه توسعه بی‌رویه و افزایش جمعیت پایتخت، اثری از کوچه‌باغ‌ها و تفرجگاه‌های تهران قدیم برجا نگذاشته است. در کوچه‌پس‌کوچه‌های «کن» که به پشتوانه درختان چنار هنوز به آرامی نفس می‌کشند، طوفانی بزرگ در راه است؛ طوفان ساخت‌وساز شهرک‌ها و کمپ‌های ترک

اعتیاد. دوستداران میراث فرهنگی می‌گویند اگر باغ‌های کن از بین برود، نیای چنارهای تهران از بین رفته است؛ اهالی محیط‌زیست از مرگ تنها شریان‌های تنفسی پایتخت دم می‌زنند؛ کنی‌ها اما در پاسخ به همه آنها می‌گویند اگر همین روند ادامه داشته باشد، به‌زودی باغ‌های کن شهرک یا کمپ می‌شود.

در کوچه‌باغ‌های کن هزاران خاطره وجود دارد؛ خاطراتی که گاه به دوره قاجار می‌رسد؛ باغ‌های کن هنوز خاطرات کهن بسیاری را به یاد دارند. باغ عشوری، نمونه زنده و پویای این باغ‌هاست؛ باغی که یادگار مادر امیرکبیر است. زمانی تا چشم کار می‌کرد از میدان کوهسار تا وسط‌های شهر به جای تمام این کوچه، خیابان و بلوار، باغ بوده است؛ حالا از آن همه سرسبزی، چند تکه باغ بیشتر نمانده است؛ باغ‌هایی که تنها صاحبانشان با دل و جان از آنها نگهداری می‌کنند و اگر همین‌ها سر بر زمین بگذارند، باغ‌ها همه در یک چشم به هم زدن، آپارتمان‌های سرب‌به‌فلک کشیده می‌شوند.

کن بیش از هزار سال قدمت دارد و هنوز جوی‌های آب در کوچه‌پس‌کوچه‌هایش می‌خروشد. در کوچه‌باغ‌های باریک و سرایشی‌های کن به سمت امامزاده، درختان بزرگ و کهنسال گردو و چنار با قدمتی چند صدساله و شاخ و برگ‌های بزرگ و درهم‌تنیده، سایه خود را پهن کرده‌اند. باغیان‌های کن هنوز هم در حال چیدن خرمالوهای باغ هستند.

شکل ۴. کوچه‌باغ‌های کن، بافت شهری کن آمیخته با فرهنگ زندگی ساکنان؛ <http://Tehran.ir>

Figure 4. Cannes Bagh Alley, the urban fabric of Cannes mixed with the culture of life of the inhabitants

ظاهراً امامزاده شعیب، از نوادگان امام موسی کاظم (ع)، در بین باغ‌ها و درختان بزرگ و این کوچه‌پس‌کوچه‌ها فراموش شده است و کمتر کسی از وجود آن خبر دارد و از آن سراغ می‌گیرد؛ اما زائران بسیار امامزاده، عکس این قضیه را ثابت می‌کنند. در کنار امامزاده، سفره‌خانه‌ها و باغچه‌رستوران‌های زیادی وجود دارد که در نگاه اول تشخیص آنها کمی مشکل است؛ چون بافت ظاهری قدیمی آنها حفظ شده و فقط با سرک‌کشیدن به داخل باغ متوجه می‌شویم که اینجا رستوران است، نه خانه.

کوچه‌باغ‌های شه میرزاد

شه میرزاد، این زیبای خفته در دامنه‌های جنوبی البرز میانی، در طول حیات پر فراز و نشیب خود زمانی اوج اقتدار

و در هنگامه‌ای دیگر، سخت‌ترین دوران تاریخ خویش را تجربه کرد؛ سم ستوران اسکندر مقدونی به رهبری کراتر، هجوم مغول، حمله تیمور و شلاق اسپهبدان طبرستان را بر گرده خویش تحمل کرد و مأمّن دلیران و گردان شد و پرصلابت چون شیر قلعه باقی ماند. زمانی بر ستم طبیعت ایستادگی پیشه کرد و بر از دست رفتن جلوه‌های شکوه و عظمت خود گریست و در هنگامه‌ای دیگر قحطی و گرسنگی و بیماری را تجربه کرد. عروس زیبای البرز و نگین یکتای فریم بود؛ چون ستاره‌ای در آسمان جبال قارن می‌درخشید که از آسمان جلال بر زمین زده شد، اما باقی ماند؛ ایستاد و امروز نیز ایستاده است؛ در حالی که یک چشم به گذشته پرشکوه دوخته است و چشمی دیگر به آینده‌ای پرامید و با تکیه بر این امید چشم به فرزندان خود دوخته است تا شاید گذشته پرشکوهش تکرار شود.

در توصیف ویژگی‌های آب‌وهوایی شه‌میرزاد باید گفت اختلاف ارتفاع سمنان و شه‌میرزاد از سطح دریا حدود هزار متر است؛ این امر از عجایب طبیعت استان سمنان است که در فاصله ۲۵ کیلومتری تا این اندازه اختلاف دما وجود دارد؛ بنابراین بی‌دلیل نیست که شه‌میرزاد را بهشت کویر نامیده‌اند. شه‌میرزاد از مناطق مختلفی تشکیل شده است؛ از جمله شیخ چشمه سر، چاربیدان، اسیوسر، پل تک، شیخی، مازرون کوچه، کاهش، ارشک، بیدان، مرغک، مصلا، مرو، گنون لاودار، پل پی، محرم‌دشت، چهارکوچه، دروازه، حمام‌دشت، چشمه‌سر، اسال‌سر یا استخر چمن، بن بون یا چاشمیج‌محله، اسالی، کلاته و ملک طبیعی، پشته، ویون در، وره‌دار، لهر، لزر، بلبل‌دره، لوچال، گل‌باغ، کشت و صنعت؛ همچنین ده صوفیان، پرور، کلیم، کاورد، فینسک، تلاجیم، ملاده، شلی، هیکو، رودبارک، فولادمحله، چاشم و خطیرکوه از روستاهای اطراف آن است.

شغل مردم شه‌میرزاد، باغداری، کشاورزی، زنبورداری، دامداری، خدمات تجاری و دولتی است. از شاخصه‌های شه‌میرزاد، کشت و صنعت این شهر و وجود باغ‌های زیاد گردوست؛ به طوری که به‌مثابه بزرگ‌ترین باغ‌گردوی جهان شناخته شده است. این باغ بزرگ گردو با ۷۰۰ هکتار وسعت، در سال ۱۳۸۸ حدود ۱۳ هزار نفر سهام‌دار داشته است (قاسمی شه‌میرزادی، ۱۳۷۹: ۱۲-۱۵). شرکت کشت و صنعت شه‌میرزاد در سال ۱۳۶۷ به همت جمعی از اهالی این شهر تأسیس شد و به‌منزله شرکت سهامی خاص به ثبت رسید.

شکل ۵. کوچه‌باغ‌های شه‌میرزاد با درختان کهنسال؛ <http://www.isna.ir>

Figure 5. Shahmirzad Bagh Alley with old trees

کوچه‌های شیراز

قصرالدشت، محله‌ای قدیمی در شهر شیراز است که کوچه‌های آن با حفظ بافت سنتی خود، یادآور فرهنگ و تاریخی از گذشتگان است. محله قصرالدشت شیراز باغ‌های فراوانی با درختانی تنومند دارد؛ این درختان تنومند هر ساله مقدار زیادی از میوه‌های شهر شیراز را تأمین می‌کنند و تأثیر بسزایی در هوای پاک این شهر دارند. این محله قدیمی همواره به داشتن طبیعتی سرسبز و خرم مشهور بوده است. طی سی سال گذشته مساحت باغ‌های موجود در آن از ۳ هزار هکتار به ۵۰۰ هزار هکتار کاهش یافته است. کارشناسان معتقدند با وجود کم‌شدن مساحت درختان، همچنان این منطقه ریه‌های تنفسی شیراز تلقی و با جلوگیری از افزایش آلودگی هوا، عامل اصلی معتدل‌ماندن هوای شهر شناخته می‌شود. این درختان تنومند هر فصل سال را به زیباترین حالت نمایش می‌دهند. گذشته از اهالی شیراز، مردم از دیگر نقاط کشور ایران در فصول مختلف سال به این منطقه سفر می‌کنند تا این مناظر زیبا را از نزدیک ببینند؛ همچنین در این منطقه جوی‌های پرآبی وجود دارد که عامل اصلی آب‌رسانی به درختان است. در فصل زمستان با سرد شدن بیش از حد هوا، آب در این جوی‌ها یخ خواهد زد و همین موضوع سبب خواهد شد شما در این محله هرگز با جانورانی مانند موش برخورد نکنید.

باغ‌های قصرالدشت شیراز در فصل بهار به «باغ بهشتی» شهرت دارند؛ زیرا هوا در این فصل بسیار مطبوع و برگ درختان سرسبز است، گل‌ها می‌رویند و همه‌جا عطر خوش بهارنارنج پخش خواهد شد. ابتدای کوچه‌های معروف یورد دینکان، رودخانه‌ای دائمی وجود دارد که از سرقنات‌های شیراز سرچشمه می‌گیرد؛ کوچه‌هایی که هر دو طرف را درختان میوه پر کرده‌اند. بوی درخت گردو در طول مسیر کوچه‌های یورد به مشام می‌رسد.

شکل ۶. محله قصرالدشت شیراز با طبیعتی چندصدساله؛ <http://www.shiraz.ir>

Figure 6. Qasr al-Dasht neighborhood of Shiraz, with a nature of several hundred years

کوچه‌های یزد

کوچه‌های یزد، یکی از ارزشمندترین گنجینه‌های معماری و شهرسازی ایران و حاصل تعامل بین انسان، آب و گیاه هستند. این کوچه‌ها دسترسی را آسان کرده و بین محلات شهر ارتباط برقرار می‌کنند و طرح منظر آنها شامل طرح کاشت درختان، نظام قنات‌ها و ساختار هندسی، بافت شهر و محله‌ها را شکل می‌دهد (دهقان‌پور هنزایی و پوراحمدی لاله، ۱۳۹۶: ۶-۱۴).

شکل ۷. کوچه‌باغ‌های یزد (دهقان‌پور هنزایی و پوراحمدی لاله، ۱۳۹۶: ۱۲)

Figure 7. Yazd Bagh Alley (Dehghanpour Hanzaei and Poorahmadi Laleh, 2017: 12)

کوچه‌باغ‌های تیران و کرون

کوچه‌باغ‌های تیران و کرون با ویژگی‌های منحصربه‌فرد خود در انتظار ثبت ملی به سر می‌برند؛ این در حالی است که به دلیل ساخت‌وسازها و تبدیل شدن دیوارهای کاه‌گلی و تاریخی به دیوارهای سیمانی، در حال نابودی هستند و در صورت اقدام‌نشدن بهنگام این هویت فرهنگی از دست می‌رود.

کوچه‌باغ‌های تیران در مقایسه با دیگر کوچه‌باغ‌ها از ویژگی‌های خاصی برخوردارند و نگهداری از آنها هویت و میراث گذشتگان را زنده نگه می‌دارد؛ پیچ‌های پی‌درپی و باریک از ویژگی‌های منحصربه‌فرد این کوچه‌باغ‌هاست. در گذشته مردم این شهر با حیوانات اهلی باربر مانند الاغ، بارها و محصولات خود را جابه‌جا می‌کردند و از این کوچه‌ها تنها حیوانات و دوچرخه و موتورسیکلت قادر به تردد بود؛ اما با گذر زمان و حضور خودرو در زندگی بشر، این کوچه‌ها برای تردد ماشین‌ها پهن شدند و کم‌کم هویت اصلی خود را از دست دادند. ساخت‌وسازها و تغییر دیوارهای گلی به دیوارهای سیمانی، تهدیدی است که این آثار تاریخی را نابود می‌کند و هویت اصلی آنها را از کوچه‌های خاکی، تنگ و پیچ‌درپیچ با دیوارهای گلی به سمت کوچه‌های بزرگ با دیوارهای سنگی تغییر می‌دهد. در جمع‌بندی کلی تنگی کوچه‌ها، وجود دیوارهای گلی، پیچ‌وخم‌ها و درهای سنگی از ویژگی‌های منحصربه‌فرد این کوچه‌باغ‌ها در مقایسه با سایر کوچه‌باغ‌ها و مزارع کشاورزی است که در ثبت ملی این آثار مؤثر واقع می‌شود.

شکل ۸. کوچه‌باغ‌های تیران و کرون در استان اصفهان؛ <http://www.irna.ir>

Figure 8. Tiran and Kroners' Bagh Alley in Isfahan province

کوچه‌باغ‌های نیریز

نیریز، شهری در استان فارس است که باغ‌های انار و انار آن شهرت جهانی دارد و برندی طبیعی و باهویت برای این شهر محسوب می‌شود. دیوارهای باغ قدیمی اندود کاه‌گلی است و جوی آب سستی از میان این کوچه‌باغ‌ها می‌گذرد. کوچه‌باغ‌های ارزشمند و سستی این شهر که تسلط درختان انار و میوه‌های انار از بالای دیوار آنها مشهود است، بر حواس پنجگانه انسان تأثیر می‌گذارند.

شکل ۹. کوچه‌باغ‌های نیریز با درختان انار؛ <http://neyrizema.ir>

Figure 9. Bagh Alley of Neyriz with pomegranate trees

به‌طور کلی ویژگی کوچه‌باغ‌های بررسی شده در جدول زیر خلاصه می‌شود. این جمع‌بندی از لحاظ الگوی بافت و زمینه، درختان و گونه‌های آن، کیفیت محصوریت کوچه، فرم و رنگ و وضعیت فضایی و کالبدی آن انجام می‌شود:

جدول ۴. بررسی ویژگی‌های کوچه‌باغ‌های مطالعه‌شده (نگارنده، ۱۳۹۹)

Table 4. Investigating the characteristics of the studied Bagh alleys (Author, 2020)

ویژگی‌های طبیعی	ویژگی‌های فضایی کالبدی	ویژگی‌های بستر و زمینه	نمونه موردی
حضور طبیعت و قنات‌ها در کوچه‌باغ، خودنمایی درختان مثمر و شاخ و برگ آنها در کوچه و آسایش اقلیمی و آرامش	دیوار باغ‌ها با مقیاس انسانی، رنگ سنگ و کاه‌گل	محل‌های به نام «کوچه‌باغ» که در حال حاضر باغ‌های آن از بین رفته است.	کوچه‌باغ‌های تبریز
حضور درختان تنومند و کهنسال و قنات‌ها در کوچه‌باغ، خودنمایی درختان نارنج (به‌ویژه در خیابان زند) و شاخ و برگ آنها در کوچه و آسایش اقلیمی و آرامش و فضایی شاعرانه	دیوار باغ‌ها با مقیاس انسانی، رنگ سنگ و کاه‌گل	محل‌های به نام «قصرالدشت» که در حال حاضر باغ‌ها و کوچه‌باغ‌های آن با خطر نابودی و ساخت‌وساز مواجه است.	کوچه‌باغ‌های شیراز
حضور درختان کهنسال، پرندگان و قنات‌ها در کوچه‌باغ‌ها، خودنمایی درختان مثمر و شاخ و برگ آنها و آسایش اقلیمی و آرامش	دیوار باغ‌ها با مقیاس انسانی، رنگ سنگ و کاه‌گل، دیوار کوتاه، آمیختگی دیوار و بافت با طبیعت	واقع در دامنه‌های جنوبی البرز میانی و معروف به «بهشت کویر» که از مناطق مختلفی تشکیل شده است و بزرگ‌ترین باغ‌های گردوی جهان را دربرمی‌گیرد.	کوچه‌باغ‌های شه میرزاد

کوچه‌باغ‌های تیران و کرون	وجود باغ‌ها و کوچه‌باغ‌های ارزشمند درون شهر و حریم شهری و لزوم ثبت ملی میراث طبیعی و فرهنگی	دیوار باغ‌ها با مقیاس انسانی، رنگ سنگ و کاه‌گل، دیوار کوتاه، آمیختگی دیوار و بافت با طبیعت	حضور طبیعت و قنات‌ها در کوچه‌باغ، خودنمایی درختان مثمر و شاخ و برگ آنها در کوچه و آسایش اقلیمی و آرامش
کوچه‌باغ‌های کن	واقع در بافت روستایی به نام «کن» که بافت فرهنگی و طبیعی ارزشمندی دارد.	دیوار باغ‌ها با مقیاس انسانی، رنگ سنگ و کاه‌گل و منظر حرم امامزاده شعیب	حضور امامزاده شعیب و طبیعت و قنات‌ها در کوچه‌باغ‌های روستایی، خودنمایی درختان مثمر و شاخ و برگ آنها در کوچه و آسایش اقلیمی و آرامش
کوچه‌باغ‌های نیریز	باغ‌های انار و کوچه‌باغ‌های بسیار داخل شهری و حریم شهر	دیوار باغ‌ها با مقیاس انسانی، رنگ سنگ و کاه‌گل، آمیختگی دیوار و بافت با طبیعت	حضور طبیعت و قنات‌ها در کوچه‌باغ، خودنمایی درختان انار و شاخ و برگ آنها در کوچه و آسایش اقلیمی و آرامش
کوچه‌باغ‌های سردرود	باغ‌ها و کوچه‌باغ‌های داخل شهری از بین رفته است؛ اما در حریم شهر باغ‌ها و کوچه‌باغ‌های بسیاری وجود دارد.	دیوار باغ‌ها با مقیاس انسانی و اتاقکی به شکل شاه‌نشین در بالای ورودی باغ‌ها، رنگ سنگ و کاه‌گل و باریکی بعضی کوچه‌های اختصاصی	حضور طبیعت و قنات‌ها در کوچه‌باغ، خودنمایی درختان مثمر سیب و گردو و آلو و شاخ و برگ آنها در کوچه و آسایش اقلیمی و هویت‌بخش

۵. چهارچوب مفهومی پژوهش

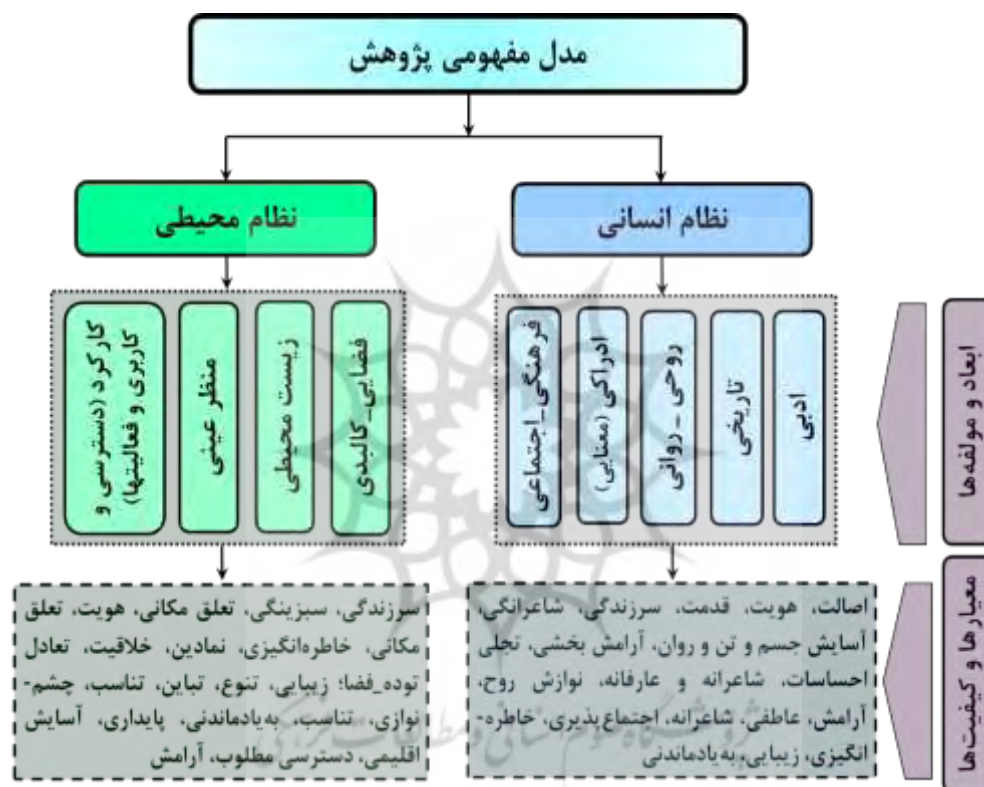
برای بررسی ابعاد و مؤلفه‌های کیفیات محیطی در کوچه‌باغ، ابعاد و کیفیات مرتبط از دو بخش مهم باغ و کوچه باغ استخراج می‌شود. این بررسی با استفاده از دانش طراحی شهری در ابعاد دهگانه معتبر ماتیو کرمونا^۱ شامل ابعاد فضا، کارکرد، ریخت‌شناسی، زمینه، ادراک، زمان، منظر، اجتماعی و فرهنگی، اقتصادی و زیست‌بوم انجام می‌شود^۲ و هر کدام از این ابعاد کیفیت‌ها و هنجارهای خاصی دارند که در ادامه بررسی می‌شوند (کرمونا، ۱۳۹۱: ۶۵-۷۷؛ بهزادفر، ۱۳۸۸: ۳-۱۸)؛ البته روش‌های طراحی شهری دیگری نیز وجود دارند که با توجه به قابلیت این روش برای طراحی شهری در مقیاس فراشهری و منطقه‌ای از آن استفاده می‌شود.

همان‌طور که در شکل ۳ نشان داده می‌شود، فرایند طراحی شهری شامل شناخت و تحلیل، ارائه چشم‌انداز و راهبردها و سیاست‌ها و اقدامات مربوطه است؛ همچنین ابعاد یادشده عبارت‌اند از: فضا، کارکرد، ریخت‌شناسی، زمینه، ادراک، زمان، اجتماعی و فرهنگی، اقتصادی و زیست‌بوم (کرمونا، ۱۳۹۱: ۶۵-۷۷؛ بهزادفر، ۱۳۸۸: ۳-۱۸). پس از

1. Matthew Carmona

۲. در مطالعه، شناخت و تحلیل در طراحی شهری از روش‌های مختلفی استفاده می‌شود. در این مقاله از روش ماتیو کرمونا از نظریه‌پردازان معاصر استفاده می‌شود.

شناخت و تبیین مسیر مطالعه‌شده، تحلیل در ابعاد دهگانه یادشده و با تکنیک سوات انجام می‌شود. به طور کلی پروژه‌های طراحی شهری در هر مقیاسی که باشند در زمینه محلی خود قرار می‌گیرند و آن را تقویت می‌کنند (کرمونا، ۱۳۹۱: ۱۲). معیارهای ارزیابی در ابعاد مطالعه‌شده با اندک تغییراتی بررسی می‌شود. این تغییرات به افزودن مؤلفه ادبی و تفکیک کارکرد به دو مؤلفه کاربری و فعالیت و دسترسی و حرکت محدود است؛ بنابراین ابعاد پژوهش حاضر عبارت‌اند از: تاریخی، ادبی، فضایی کالبدی، معنایی، زیست محیطی، منظر عینی و ذهنی، دسترسی و حرکت، کاربری و فعالیت، فرهنگی و اجتماعی و روحی روانی. چهارچوب مفهومی به‌دست‌آمده را می‌توان در ارزیابی نمونه‌های موردی از دیدگاه کاربران و مراجعان استفاده کرد.

شکل ۱۰. چهارچوب مفهومی پژوهش (نگارنده، ۱۳۹۹)

Figure 10. Conceptual framework of research (Author, 2020)

۶. بررسی نمونه موردی

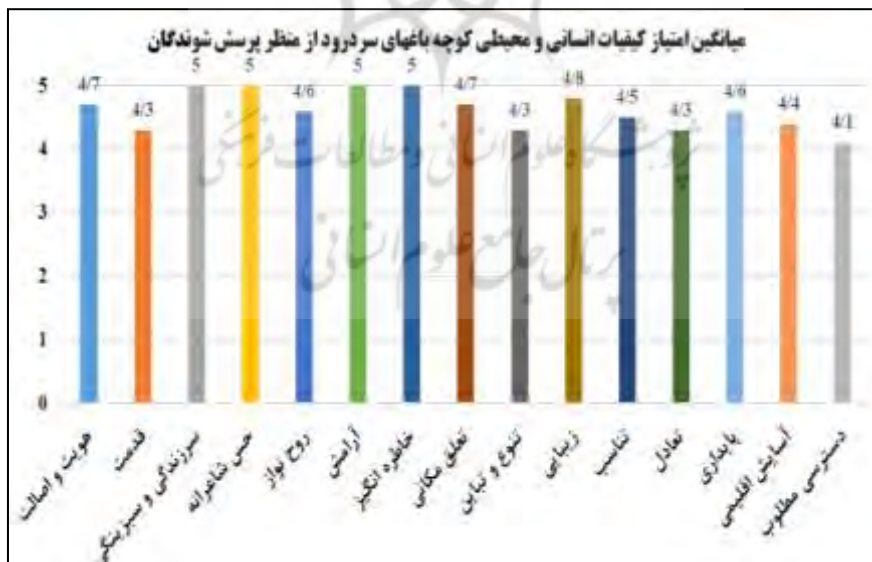
سردرود، شهری در استان آذربایجان شرقی و در نزدیکی شهر تبریز است. این شهر به باغ‌های میوه به‌ویژه آلو و کوچه‌باغ‌های خود معروف است. باغ‌های سردرود هم در داخل شهر و هم در حریم شهر هستند و باغ‌های اطراف شهر، شهر را به روستاهای پیرامون متصل می‌کنند. بیشتر باغ‌ها و کوچه‌باغ‌های داخل شهری از بین رفته‌اند، اما در حریم شهر که بافت شهری مصنوع به تدریج از طریق کوچه‌باغ‌ها به روستاهای پیرامون پیوند می‌خورد، مناظر زیبایی از کوچه‌باغ‌ها و درختان مثمر و دیوارهای کاه‌گلی و خانه‌های کاه‌گلی بالای ورودی باغ‌ها مشهود است.

شکل ۱۱. کوچه‌باغ‌های سردرود (نگارنده، ۱۳۹۹)

Figure 11. Sardrood Bagh Alley (Author, 2020)

با توجه به مؤلفه‌ها و معیارهای اشاره‌شده در مدل مفهومی پژوهش برای الگوی کوچه‌باغ، پرسش‌نامه‌ای تنظیم و در بین مراجعان و استفاده‌کنندگان از فضا توزیع شد. اطلاعات حاصل از پرسش‌نامه‌ها در نرم‌افزار اسپ‌اس‌اس^۱ بارگذاری و تحلیل شد. همان‌طور که در نمودار میله‌ای نیز نشان داده شده است، کیفیات و معیارهای پژوهش در کوچه‌باغ‌های سردرود، به‌صورت میانگین امتیازات پرسش‌شوندگان در نمودار زیر قابل ملاحظه است.

شکل ۱۲. نمودار میانگین امتیازات ارزیابی کیفیات محیطی از نظر پرسش‌شوندگان (نگارنده، ۱۳۹۹)

Figure 12. Graph of average scores of environmental quality assessment from the respondents (Author, 2020)

آنگونه که از نتایج حاصل از تحلیل پرسش‌نامه‌ها و بررسی‌های پژوهشگر برمی‌آید، کوچه‌باغ‌های سردرود از لحاظ کیفیات محیطی میانگین امتیاز زیادی دارد. میانگین امتیازات پرسش‌شوندگان به کیفیات انسانی و محیطی کوچه‌باغ‌ها اغلب بین ۹۰ تا ۱۰۰ درصد است. این ارزیابی حاکی از کیفیات زیاد انسانی و محیطی در الگوی کوچه‌باغ است و رضایتمندی کاربران را در ابعاد مختلف انسانی و محیطی نشان می‌دهد.

۷. بررسی قوانین و مقررات مرتبط با کوچه‌باغ‌ها

به‌طور کلی در قوانین و مقررات ملی و بین‌المللی، به کوچه‌باغ‌ها و حفاظت و نگهداری از آنها اشاره‌ای نشده است. بیشتر قوانین و مقررات به حفاظت از طبیعت، جنگل‌ها، باغ‌ها، مزارع، باغ‌های تاریخی و درختان کهنسال و جلوگیری از آلودگی هوا معطوف است؛ از جمله قوانین بین‌المللی دستورکار ۲۱، کنوانسیون حفاظت از میراث طبیعی و فرهنگی (۱۹۷۲) و منشور بین‌المللی فلورانس (۱۹۸۲) بر حفاظت از محیط زیست و حفاظت از آن تأکید کرده‌اند. قوانین ملی از جمله اصل پنجاهم قانون اساسی (۱۳۵۸) بر حفاظت از طبیعت و قانون تشکیل سازمان میراث فرهنگی (۱۳۶۶) و قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست (۱۳۵۳) بر حفاظت از باغ‌ها و درختان واقع در شهرها و حریم شهرها تأکید کرده‌اند؛ اما در هیچ‌کدام از این دسته قوانین بین‌المللی و ملی به کوچه‌باغ‌ها و حفاظت از آنها توجه و اشاره‌ای نشده است. حفاظت از باغ‌ها به‌طور غیرمستقیم حفاظت از کوچه‌باغ‌ها را به همراه دارد، اما توجه به کوچه‌باغ به‌مثابه الگوی شهرسازی اصیل و طبیعت‌گرا برای حیات عمومی مردم و طراحی فضای عمومی شهری، امری ضروری است.

جدول ۵. قوانین و مقررات مرتبط با حفاظت و توسعه باغ‌ها و کوچه‌باغ‌ها (نگارنده، ۱۳۹۹)

Table 5. Laws and regulations related to the protection and development of gardens and Bagh alleys (Author, 2020)

ضعف‌ها و خلأهای مقرراتی	مقررات موجود برای حفاظت از باغ‌ها و کوچه‌باغ‌ها و احیای آنها	قوانین و مقررات
<ul style="list-style-type: none"> - بی‌توجهی به کیفیات انسانی و محیطی - بی‌توجهی به حفاظت از باغ‌ها و مزارع - بی‌توجهی و اشاره‌نشدن به کوچه‌باغ به‌مثابه فضای سبز و عمومی و نیمه‌عمومی شهری و کارکردهای تفریح و گردشگری آن 	<p>به‌منظور حفظ کاربری اراضی زراعی و باغ‌ها و تداوم و بهره‌وری آنها از تاریخ تصویب این قانون، تغییر کاربری اراضی زراعی و باغ‌ها در خارج از محدوده قانونی شهرها و شهرک‌ها جز در موارد ضروری ممنوع است (قانون حفظ کاربری اراضی زراعی و باغ‌ها، ۱۳۷۴).</p>	<p>قانون حفظ کاربری اراضی زراعی و باغ‌ها (۱۳۷۴)</p>
<ul style="list-style-type: none"> - بی‌توجهی به کیفیات انسانی و محیطی - مراحل قانونی تغییر کاربری باغ‌ها و جرائم مربوطه (ضرورت مجوز و تأیید اداره جهاد کشاورزی) - ارائه خدمات از طرف شهرداری‌ها به مالکان باغ‌ها - بی‌توجهی و اشاره‌نشدن به کوچه‌باغ 	<p>همه مالکان یا متصرفان اراضی زراعی و باغ‌های موضوع این قانون که به‌صورت غیرمجاز و بدون اخذ مجوز از کمیسیون موضوع تبصره (۱) ماده (۱) این قانون اقدام به تغییر کاربری کنند، علاوه بر قلع و قمع بنا، به پرداخت جزای نقدی از یک تا سه برابر بهای اراضی زراعی و باغ‌ها به قیمت روز زمین با کاربری جدید که مدنظر متخلف بوده است و در صورت تکرار جرم به حداکثر جزای نقدی و حبس از یک ماه تا شش ماه محکوم خواهند شد (اصلاحیه قانون حفظ کاربری اراضی زراعی و باغ‌ها، ۱۳۸۵).</p>	<p>اصلاحیه قانون حفظ کاربری اراضی زراعی و باغ‌ها (۱۳۸۵)</p>

<p>- بی‌توجهی به کیفیت‌های انسانی و محیطی</p> <p>- بی‌توجهی و اشاره‌نشدن به کوچه‌باغ</p> <p>- امکان تغییر کاربری باغ‌های واقع در حریم شهرها برای مواقع ضروری و پیشنهاد طرح‌های توسعه شهری</p> <p>- حفاظت از باغ‌ها و مزارع واقع در حریم شهرها و جلوگیری از ساخت و ساز و تصرف آنها</p>	<p>هدف از تهیه سند پهنه‌بندی، حفاظت از حریم شهر و اتخاذ تدابیر مشخص برای صیانت از عرصه‌های واقع در آن و جلوگیری از دخل و تصرف غیرقانونی و ممانعت از تخریب اراضی زراعی، باغی، جنگلی، منابع طبیعی و محیط زیست پیرامون شهر و همچنین جلوگیری از هرگونه دخل و تصرف در اراضی است که براساس سیاست‌های طرح جامع برای توسعه برنامه‌ریزی آتی شهر مورد نیاز است. طبعاً استقرار هرگونه فعالیت در حریم شهر فقط در صورتی مجاز خواهد بود که با اهداف حفاظتی بیان‌شده در تعارض نباشد.</p>	<p>سند پهنه‌بندی حریم (شورای عالی شهرسازی و معماری ایران، ۱۳۹۱)</p>
<p>- بی‌توجهی به کیفیت‌های انسانی و محیطی</p> <p>- بی‌توجهی و اشاره‌نشدن به کوچه‌باغ</p> <p>- ثبت ملی و جهانی جنگل‌ها و باغ‌های تاریخی و حفاظت از آنها</p> <p>- ثبت ملی نشدن کوچه‌باغ‌ها</p>	<p>قوانین بین‌المللی به‌ویژه منشور فلورانس (۱۹۸۲) درباره حفاظت از باغ تاریخی (قوانین میراث فرهنگی، ۱۳۹۷). - قانون میراث فرهنگی (۱۳۶۶) و (۱۳۸۲) درباره حفاظت از باغ تاریخی، جنگل‌ها و میراث طبیعی و درختان کهنسال (قانون میراث فرهنگی، ۱۳۶۶)</p>	<p>قوانین میراث فرهنگی</p>
<p>- بی‌توجهی به کیفیت‌های انسانی و محیطی</p> <p>- بی‌توجهی و اشاره‌نشدن به کوچه‌باغ</p> <p>- حفاظت از درختان و جلوگیری از قطع آنها</p>	<p>اصل ۵۰ قانون اساسی: جمهوری اسلامی حفاظت از محیط زیست را که نسل امروز و نسل‌های بعد باید در آن حیات رو به رشدی داشته باشند، وظیفه عمومی تلقی می‌کند؛ از این رو فعالیت‌های اقتصادی و غیر آن که با آلودگی محیط زیست یا تخریب جبران‌ناپذیر آن ملازمه پیدا کند، ممنوع است (قانون اساسی، ۱۳۵۸).</p> <p>قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست (۱۳۵۳):</p> <p>حفاظت و بهبود و بهسازی محیط زیست و پیشگیری و ممانعت از هر نوع آلودگی و اقدام مخربی که موجب برهم خوردن تعادل و تناسب محیط زیست می‌شود؛ همچنین همه امور مربوط به جانوران وحشی و آبزیان آب‌های داخلی از وظایف سازمان حفاظت محیط زیست است (قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست، ۱۳۵۳).</p>	<p>قوانین محیط زیست</p>
<p>- بی‌توجهی به کیفیت‌های انسانی و محیطی</p> <p>- در بیشتر طرح‌های جامع و تفصیلی به الگوی کوچه‌باغ‌ها و حفاظت از آنها و توسعه آنها اشاره‌ای نشده است.</p>	<p>طرح‌های جامع و تفصیلی شهری که سند توسعه شهر و مدیریت آن را در افق‌های دو ساله و بیشتر ارائه می‌دهند، بیشتر به سه نقشه کاربری اراضی، شبکه معابر و تراکم ساختمانی و ضوابط احداث بنا با نگاه کمی معطوف هستند.</p>	<p>قوانین و طرح‌های جامع و تفصیلی شهری</p>

۸. نتیجه‌گیری

کوچه‌باغ جایگاهی والا در شعر و ادبیات ایرانی و همچنین در معماری و شهرسازی سنتی ایران دارد. کوچه‌باغ‌ها، محل تجلی بسیاری از احساسات ناب شاعرانه برای مردم در روستاها و شهرها بوده‌اند. چنانکه اشعار بسیاری با الهام از این فضای شاعرانه بیان شده است. استعاره از کوچه‌باغ در شعر و ادبیات ایرانی، گاهی برای بیان فضایی مطلوب و عرفانی بوده و گاه نیز به‌مثابه فضایی واقعی یا خیالی عاشقانه و مطلوب شاعران و سرایندگان و ادیبان و هنرمندان استفاده شده است.

کوچه‌باغ‌ها در سنت معماری و شهرسازی سنتی ایران، بخشی جدایی‌ناپذیر از بافت‌های شهری بوده‌اند که هنوز هم به‌مثابه بخشی از ارکان بافت‌های روستایی و شهرهای کوچک محسوب می‌شوند. چنانکه بافت مصنوع روستاها و شهرها با کوچه‌باغ‌ها به بافت باغ‌ها و مزارع متصل شده است. این نحوه شبکه‌بندی معابر و کالبد شهرها و باغ‌ها و مزارع، الگویی اصیل، مطلوب و ایرانی در شهرسازی ایرانی محسوب می‌شود؛ الگویی که در دوره معاصر در حال زوال است و جای خود را به ساخت‌وسازهای غیربومی و غربی می‌دهد؛ اما با نگاه انسانی و ادبی و طبیعت‌محور به فضاهای روستاها، شهرها و شهری می‌توان با راهبردهای برنامه‌ریزی و طراحی، به نهادینه‌شدن الگوی کوچه‌باغ‌ها کمک کرد. این راهبردها عبارت‌اند از:

≠ حفاظت از میراث طبیعی باغ‌ها و کوچه‌باغ‌ها: نگاهی به وضعیت باغ‌ها و بافت‌های باغی کنونی در شهرها، روستاها و مناطق مختلف ایران نشان می‌دهد بیشتر آنها در معرض خطر خشک‌شدن، تغییر کاربری، نابودی و زیر ساخت و ساز رفتن قرار دارند؛ چنانچه اگر اراده و برنامه و عزمی جدی نباشد، طی چند سال آینده این میراث سبز و گنجینه‌های طبیعی از بین خواهند رفت. باغ‌های شهری و محلی، میراث طبیعی و نیاز ضروری تنفسی و حیات شهر محسوب می‌شوند و حفاظت از آنها باید از مسیرهای قانونی، فرهنگی، تبلیغی و حمایت‌های دولتی و مردمی و سمن‌ها محقق شود. در این زمینه کوچه‌باغ‌ها نیز به‌مثابه میراثی فرهنگی، طبیعی و کالبدی در الگوی بافت‌های مسکونی نیازمند حفاظت و نگهداری هستند.

≠ رعایت حریم و مالکیت: با توجه به حق مالکیت که حقی مسلم در حقوق بشر و دین اسلام و مقررات جاری کشور است، مالکان باغ‌ها حق بهره‌مندی و حفاظت و در اختیار گرفتن باغ خویش را دارند؛ اما بخش مالکیت معنوی و تاریخی متعلق به جامعه، تاریخ کشور و مردم است و انتظار می‌رود تمهیدات لازم برای پیشگیری از تخریب و نابودی باغ‌ها در عمل پیش‌بینی و به کار گرفته شود. ثبت ملی این باغ‌ها و کوچه‌باغ‌ها، یکی از راه‌های حفاظت از میراث طبیعی است.

≠ کارآمدسازی باغ‌ها با الگوی باغ‌پذیری: با توجه به اینکه یکی از دلایل مالکان باغ‌ها برای تخریب باغ، سودآوری اقتصادی و نگاه سرمایه‌ای به باغ و ملک است، می‌توان با لحاظ الزامات زیست‌محیطی و مقررات میراث طبیعی، کاربری باغ‌پذیری را اتخاذ کرد تا ضمن سودآوری برای مالکان، درهای باغ‌ها به روی مردم گشوده شود.

≠ طراحی شهری کوچه‌باغ‌ها: می‌توان با سنگفرش کردن و نورپردازی، طراحی تزئینات و تجلی هنرها و احساسات شاعرانه در کف و جداره‌های کوچه‌باغ‌ها، آنها را به مسیرهایی جذاب، خاطره‌انگیز و ماندگار تبدیل کرد.

≠ خلاقیت در طراحی کوچه‌باغ: خلاقیت می‌تواند در زمینه پلان و جداره‌های نیمه‌باز و نرده‌ها، هنر رنگ و مصالح، هنر نورپردازی، جهت‌گیری فضا و دید و منظر مربوطه، استفاده از پوشش گیاهی و تزئینات و طراحی داخلی و خارجی فضا باشد.

≠ پیش‌بینی کوچه‌باغ در بازآفرینی شهری: می‌توان از کوچه‌باغ در بازآفرینی بافت‌های شهری اعم از بافت‌های قدیمی، فرسوده، بافت‌های جدید، داخل بناها و مجموعه‌های جدید استفاده کرد. داخل مدارس، مسیرهای منتهی به مدارس، مهدهای کودک، مجموعه‌های پذیرایی و گردشگری، سراهای محله، سراهای سالمندان، سرای کودکان و... از جمله فرصت‌های خلق کوچه‌باغ است. این کوچه‌باغ‌ها در ایجاد شادابی و طراوت و کاهش استرس کاربران به‌ویژه کودکان، دانش‌آموزان و سالمندان مؤثر خواهد بود.

منابع

- ابن‌سینا، (۱۴۰۰). *رسائل ابن‌سینا*، چاپ اول، قم، انتشارات بیدار.
- اسلامی ندوشن، محمدعلی، (۱۳۸۸). *نوشته‌های بی‌سرنوشت*، چاپ اول، تهران، نشر یزدا.
- اردلان، نادر، بختیار، لاله، (۱۳۹۰). *حس وحدت، ترجمه و نداد جلیلی با همکاری احسان طایفه*، چاپ اول، تهران، نشر مؤسسه علمی پژوهشی علم معمار.
- بهزادفر، مصطفی، (۱۳۸۸). *طراحی شهری در عمل: راهنمای ساختاری اولیه*، جزوه درسی و درس‌گفتارهای دوره کارشناسی ارشد طراحی شهری، گروه شهرسازی، دانشگاه علم و صنعت ایران، دانشکده معماری و شهرسازی.
- جنیدی، فریدون، (۱۳۸۹). *حقوق جهان در ایران باستان*، چاپ سوم، تهران، نشر بلخ وابسته به بنیاد نیشابور.
- جنیدی، فریدون، (۱۳۹۱). *زندگی و مهاجرت آریاییان بر پایه گفتارهای ایرانی*، چاپ سوم، تهران، نشر بلخ وابسته به بنیاد نیشابور.
- جوادی آملی، عبدالله، (۱۳۸۴). *توحید در قرآن*، چاپ دوم، قم، نشر اسراء.
- درگاهی، حسین، (۱۳۹۷). *کوچه‌باغ‌های بهشت سعادت*، چاپ اول، قم، انتشارات مؤسسه فرهنگی شمس الضحی.
- دهدشتی، آذرمیدخت، (۱۳۶۳). *پژوهشی در متن پهلوی؛ سی‌روزه کوچک، سی‌روزه بزرگ*، چاپ اول، تهران، سازمان انتشارات فروهر.
- دهخدا، (۱۳۷۳). *فرهنگ فارسی دهخدا*، جلد ۱۲، چاپ دوم، تهران، انتشارات دانشگاه تهران.
- دهقان پور هنزایی، مسعود، پوراحمدی لاله، وحیده، (۱۳۹۶). *مؤلفه‌های مؤثر بر ادراک بصری در منظر راههای باغ محلات؛ نمونه موردی: کوچه‌باغ‌های محله چاه‌قبله شهر یزد*، اولین کنفرانس بین‌المللی منظر راههای شهری و برون‌شهری با رویکرد بومی‌سازی، تهران، دانشگاه علم و صنعت ایران.
- رهی معیری، محمدحسین، (۱۳۹۱). *مجموعه اشعار رهی معیری*، چاپ پنجم، تهران، انتشارات نگاه.
- سازمان میراث فرهنگی، (۱۳۹۷). *قانون تأسیس سازمان میراث فرهنگی*.

- سالمی، مهدی، جوزی، سید علی، ملماسی، سعید، رضایان، سحر، (۱۳۹۸). برنامه‌ریزی مکان‌محور به‌عنوان رویکردی نوین در گردشگری طبیعت؛ مطالعه موردی: منطقه حفاظت‌شده کرخه بخش شمالی، نشریه برنامه‌ریزی و آمایش فضا، دوره ۲۳، شماره ۲، صص ۳۱-۵۰.
- شاهچراغی، آزاده، (۱۳۹۰). پارادایم‌های پردیس درآمدی بر بازشناسی و بازآفرینی باغ ایرانی، چاپ دوم، تهران، انتشارات جهاد دانشگاهی واحد تهران.
- شفیعی کدکنی، محمدرضا، (۱۳۸۹). در کوچه‌باغ‌های نشابور، چاپ پانزدهم، تهران، نشر سخن.
- شفیعی کدکنی، محمدرضا، (۱۳۶۶). صور خیال در شعر فارسی، چاپ سوم، تهران، نشر آگاه.
- شهریار، محمدحسین بهجت، (۱۳۸۶). دیوان شهریار، جلد ۱، چاپ سی‌ام، تهران، انتشارات نگاه.
- صائب تبریزی، محمدعلی، (۱۳۹۶). دیوان اشعار صائب تبریزی، چاپ هشتم، تهران، انتشارات نگاه.
- علوی، سید علی، قاسمی، اکرم، احمدآبادی، علی، (۱۳۹۲). ارزیابی و تحلیل فضایی سرانه پارک‌های شهری؛ مطالعه موردی: منطقه ۶ تهران، نشریه برنامه‌ریزی و آمایش فضا، دوره ۱۷، شماره ۱، صص ۱۵۰-۱۲۷.
- فتح‌نجات، یحیی، (۱۳۹۷). زیبایی‌شناسی شعر معاصر ایران (سهراب سپهری، مسافر کوچه باغ عرفان)، روزنامه کرمان امروز، ۱۵ مهرماه ۱۳۹۷، <http://www.kermanemrooz.com/pdfs/newspaper-2872-4.pdf>.
- فردوسی، حکیم ابوالقاسم، (۱۳۸۸). شاهنامه فردوسی، ویراستار فریدون جنیدی، چاپ اول، تهران، انتشارات بنیاد نیشاپور و نشر بلخ.
- قاسمی شه‌میرزادی، عبدالله، (۱۳۷۹). شه‌میرزادشناسی، چاپ اول، تهران، انتشارات مرشد.
- قانون میراث فرهنگی، (۱۳۶۶). قانون تشکیل سازمان میراث فرهنگی، سازمان میراث فرهنگی.
- قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست، (۱۳۵۳). سازمان حفاظت از محیط زیست.
- قانون اساسی، (۱۳۵۸). قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، شورای نگهبان.
- قانون حفظ کاربری اراضی زراعی و باغ‌ها، (۱۳۷۴). قانون حفظ کاربری اراضی زراعی و باغ‌ها، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
- قانون حفظ کاربری اراضی زراعی و باغ‌ها، (۱۳۸۵). اصلاحیه قانون حفظ کاربری اراضی زراعی و باغ‌ها، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
- کاویانی‌راد، مراد، قره‌بیگی، مصیب، (۱۳۹۵). تبیین نسبت «اکولوژی و دموکراسی» در نظریه پسا‌ساختارگرایی، نشریه برنامه‌ریزی و آمایش فضا، دوره ۲۰، شماره ۲، صص ۲۷۳-۲۹۵.
- کرمونا، ماتیو، (۱۳۹۱). مکان‌های عمومی فضاهای شهری ابعاد گوناگون طراحی شهری، ترجمه فریبا قرایی، زهرا اهری، اسماعیل صالحی و مهشید شکوهی، چاپ دوم، تهران، انتشارات دانشگاه هنر تهران.
- کلاهیجان، فاطمه، حیدری‌نیا، سیده نادیا، (۱۳۹۲). تصویر طبیعت در غزلیات مولانا، فصلنامه علمی پژوهشی عرفانیات در ادب فارسی، دوره ۴، شماره ۱۶، صص ۹۲-۷۱.

مسعودی، عباس، (۱۳۸۸). *بازشناسی باغ ایرانی باغ شازده*، چاپ اول، تهران، مؤسسه علمی و فرهنگی فضا، نشر فضا.

مشیری، فریدون، (۱۳۹۲). *سه دفتر فریدون مشیری (گناه دریا، ابر و کوچه و بهار را باور کن)*، چاپ ۲۴، تهران، نشر چشمه.

معین، محمد، (۱۳۷۳). *فرهنگ فارسی معین*، چاپ چهارم، تهران، انتشارات آدنا.

_____ (۱۳۶۳). *مینوی خرد*، ترجمه احمد افضلی، چاپ سوم، تهران، انتشارات توس.

_____ (۱۳۹۴): *یسنا، جزئی از نامه مینوی اوستا*، گزارش پورداوود، چاپ دوم، تهران، انتشارات دانشگاه تهران.

_____ (۱۳۴۷). *یشت‌ها ۱*، گزارش پورداوود، چاپ دوم، تهران، کتابخانه طهوری.

_____ (۱۳۹۳). *یشت‌ها ۲*، گزارش پورداوود، چاپ دوم، تهران، کتابخانه طهوری.

ویراف، (۱۳۴۲). *ارداویراف نامه یا بهشت و دوزخ در آیین مزدیسنی*، دکتر ابراهیم عیفی، نوبت چهارم، مشهد، دانشگاه مشهد.

<http://www.isna.ir>

<http://www.irna.ir>

<http://www.makabin.net>

<http://www.naznews.com>

<http://neyrizema.ir>

<http://www.shortevent.com>

<http://www.Tehran.ir>

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی